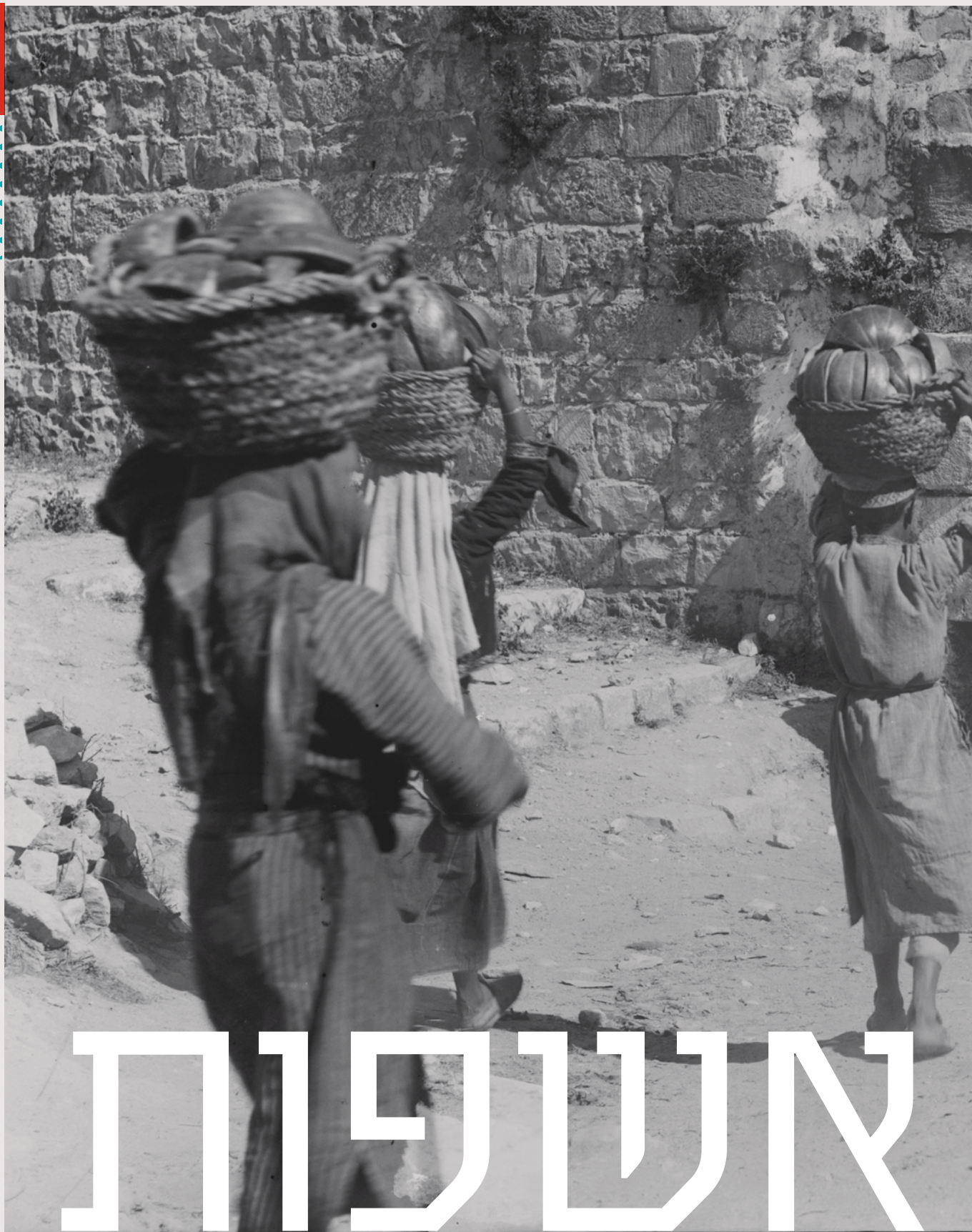

במשך מאות שנים היה
שער האשפות רק פשפש
קטן בשולי החומה. סוחרים
בדרכם החוצה מהעיר
העתיקה דרך שער האשפות
בראשית המאה העשרים
מאוסף ספריית הקונגרס

שער האשפות הוא כיום נתיב הגישה העיקרי אל הכותל
המערבי הנמצא רק עשרות מטרים ממנו, אולם לא תמיד היה
השער בעל השם הלא מחמיא כה רחב ומרכזי. הגלגולים שעברו
מבנה השער ותפקידו משקפים את התמורות שעברה גם
ירושלים במאות השנים האחרונות // **תמר הירדני**

מורסמ

Porte du Fumier

אשפות

Dung Gate.

www.segulamag.com

היתר כי הר הבית וסביבתו הפכו לאזורים מוכי אשפה במיוחד במאה הרביעית. לדבריו הייתה זו יוזמה של הלנה הנוצרית, אמו של הקיסר קונסטנטינוס, שרצתה לנקות כך ביהודים על שכיסו באשפה את מקום קברו של ישו והעלימו במכוון את הכלונס המקורי שעליו הוא נצלב:

הכמרים מסרו לה שאותו כלונס נזרק אל הארץ והושלכו עליו גלי אשפה ופסולת. הלני הוציאה את הכלונס והקימה במקום של אותם גלי אשפה את 'כנסיית האשפה' [משחק מלים בערבית: 'קיאמה' – תחייה, 'קומאמה' – אשפה], העומדת לפי סברתם במקומו של קבר ישו. הלני החריבה את שרידי בית המקדש שמצאה, וציוותה להשליך את הזבל והאשפה על הסלע עד שזה נתכסה ולא נודע עוד מקומו – כתגמול למה שעשו לפי מה שהייתה סבורה לקבר המשיח (עבד אל-רחמאן אבן-ח'לדון, 'אקדמות למדע ההיסטוריה – מְקַדְמָה' בתרגומו של עמנואל קופלביץ, עמ' 242-243).

יש החולקים היום על מהימנות התיאור של אבן ח'לדון ותוהים האם באמת היה הר הבית מכוסה אשפה בתקופה הנדונה, אך מה שברור

באמצע המאה ה-16 בנה הסולטן סולימאן המפואר את חומת העיר העתיקה של ימינו, ובה שמונה שערים אשר לאחדים מהם ניתנו שמות מיוחדים כמו 'שער האריות'

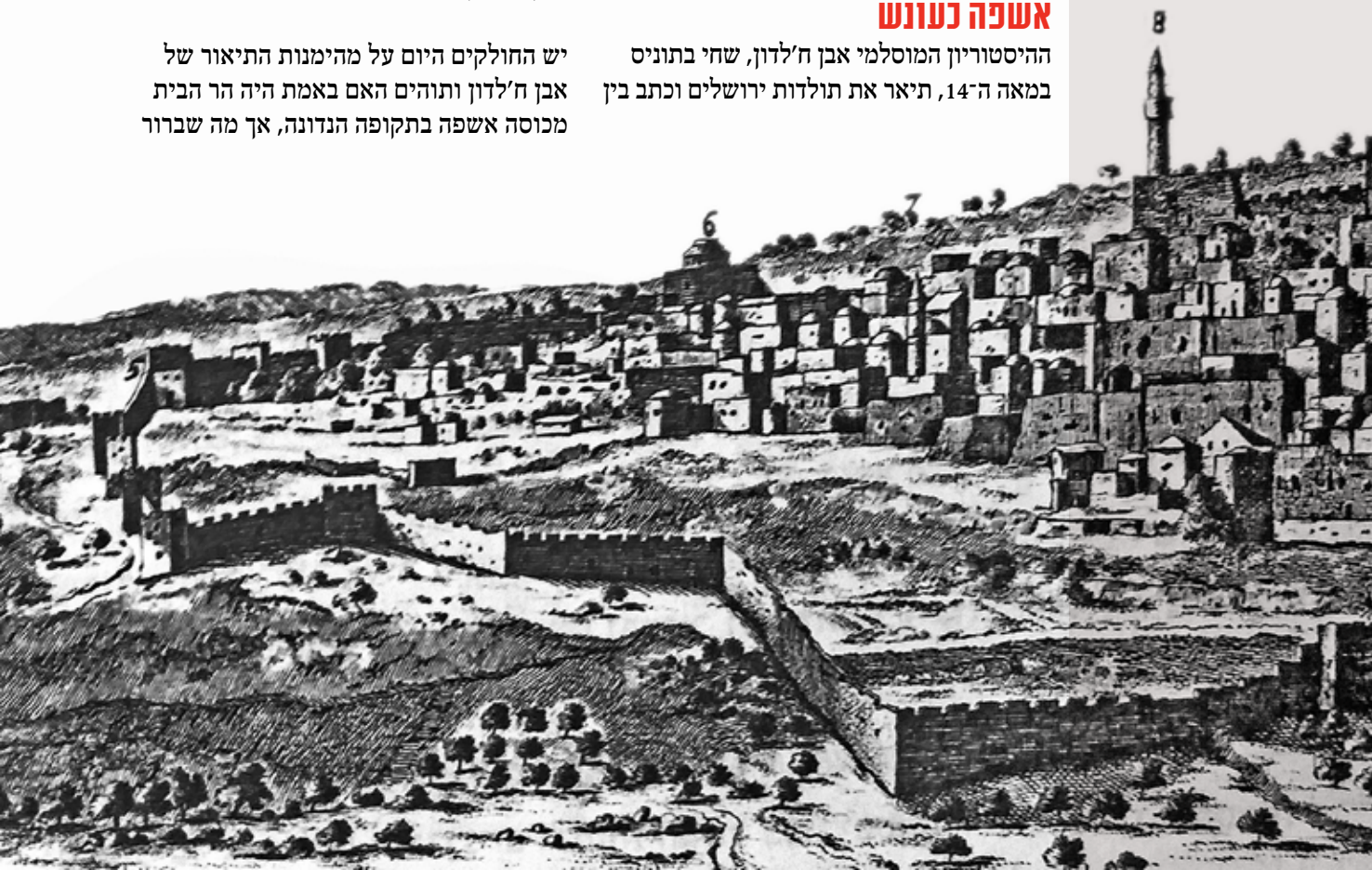
או 'שער הפרחים'. איתרע מזלו של שער אחד בשולי העיר לזכות בשם המוזר והלא נעים 'שער האשפות'. שער זה שוכן בנקודה הנמוכה ביותר בדרום מזרח העיר העתיקה, בתוואי נחל הטירופאון החוצה את העיר מצפון לדרום, בין הר הבית לעיר דוד. השם הלא שגרתי של השער שאוב משער בחומת ירושלים בעל שם זהה המוזכר בספר נחמיה בתיאור ירושלים בתקופת שיבת ציון (נחמיה ב', י"ג). השער הקדום, שהיה סמוך להר הבית, קיבל כנראה את שמו בשל הביוב והאשפה של בית המקדש שהוצאו דרכו לנחל קדרון. כבר אז היה זה האזור המוזנח והעני ביותר בעיר, והוא שימש מקום מגורים לדלת העם, מתחם סדנאות לבעלי מלאכה ושטח לגידול צאן.

אשפה נעושה

ההיסטוריון המוסלמי אבן ח'לדון, שחי בתוניס במאה ה-14, תיאר את תולדות ירושלים וכתב בין

המפה המצוירת ששרטט הצייר ההולנדי קורנליוס דה ברוין ב־1681 נחשבת מקור מהימן למראה ירושלים בתקופתו. האזור שבין שער האשפות לכותל המערבי נראה נטוש ומוזנח

בית השער שבנו העות'מאנים ב־1865 לצורכי אבטחה עם פתיחתו באופן רציף. בתמונה הקטנה נראה הפתח שדרכו נכנסו הבאים אל בית השער

השם הלא שגרתי של השער שאוב משער בחומת ירושלים בעל שם זהה המוזכר בספר נחמיה בתיאור ירושלים בתקופת שיבת ציון

שנקלטו בה פליטים מוסלמים עניים שגורשו מספרד על ידי הנוצרים. עם הקמת החומה העות'מאנית במאה ה-16 הוכנס חלק מהוואדי לתוך העיר, ובנקודה הנמוכה ביותר נפתח שער האשפות כפשפש צר – פחות ממטר וחצי רוחבו – ללא בית שער וללא מערך הגנה מיוחד. השער היה אמנם מעוטר כשאר השערים, אך נותר סגור רוב הזמן עקב חוסר שימוש. בניית החומה לא הביאה לשיפור פני השטח, ובמפה מצוירת ששרטט קורנליוס דה ברין בסוף המאה ה-17 האזור נראה עדיין מוזנח ונטוש. נראה כי המצב לא השתנה יותר מדי במשך מאתיים השנים הבאות, שכן החוקר והגאוגרף אברהם משה לונץ שחי במאה ה-19 בירושלים תיאר את אזור שער האשפות בימיו באופן עגום למדי:

הוא שהשנים שנקפו לא היטיבו עם סביבת שער האשפות. בתקופה הצלבנית למשל ישבו שם הבורסקאים אשר מלאכתם דרשה שימוש בחומרים בעלי ריח נורא ולכן הרחיקה אותם ממקומות יישוב. בהמשך שימש האזור מזבלה גדולה ופעל בו בית המטבחיים העירוני. ערמות הפסולת שמילאו את הוואדי הותירו אותו נטוש במשך מאות שנים, דבר שהשתנה במעט רק לאחר שירושלים נכבשה מידי הנוצרים על ידי צלאח א-דין ב-1187. שנים ספורות לאחר הכיבוש המוסלמי ייסד אל-אפדל, בנו של צלאח א-דין, שכונה קטנה ממערב להר הבית, באזור רחבת הכותל של ימינו. השכונה נבנתה כהקדש (וקף) למוסלמים יוצאי צפון אפריקה, הלוא הם המוגרבים. שכונת המוגרבים נותרה קטנה ודלה, ורק ב-1491 זכתה להרחבה קלה לאחר

שימש לצורך אספקת מים סדירה ממעיין הגיחון ומעין רוגל הסמוכים. ב-1865 נעתר השלטון המקומי לדרישת התושבים ופתח את שער האשפות באופן רציף. לצורך כך נבנה בית שער בעל שתי קומות שהודבק אל החומה מבחוץ והסתיר את עיטורי השער. תמונה מהימים ההם מלמדת כי הכניסה מבחוץ הייתה דרך שביל עפר צר שהוביל את הבאים פנימה דרך פתח שמאלי. בתוך בית השער פנו הנכנסים שמאלה בתשעים מעלות אל העיר, כמקובל בשערי החומה האחרים. צילומים של השער מתוך העיר מראים כמה נמוך וקטן הוא היה ביחס למראהו היום. בימינו יש במרחב המצוי בין שער האשפות לרחבת הכותל המערבי כבישים, מדרכות והרבה ארכאולוגיה, אך בתקופה העות'מאנית היו כאמור סביבותיו של השער "צבורים עפר וזבל למכביר". כאשר הפכו השלטונות את הפשפש של שער האשפות לשער של ממש במאה ה-19

השער הזה איננו במקום 'שער האשפות' הנזכר בנחמיה... והלועזים יקראו לו בשם הזה על כי מתחתיו תעבור תעלת השופכים אשר להעיר חוצה, ודרכו הוציאו עפר ואשפות מהעיר. וגם בפנים העיר בסביבותיו צבורים עפר וזבל למכביר (אברהם משה לונץ, 'מורה דרך בארץ ישראל וסוריה', עמ' 101).

שער הסנוסים

לא ברור מתי החלה הסביבה המטונפת להשפיע על שם השער העות'מאני והביאה לכינויו בשם שער האשפות, או Dung Gate באנגלית, אך ידוע כי שם זה לא היה מקובל בפי המוסלמים המקומיים. אלה קראו לו בשם 'שער המוגרבים', על שם השכונה הסמוכה. במחצית המאה ה-19, עם תחילתו של תהליך היציאה מהחומות והתפתחותו המואצת של הכפר סילוואן, הפך שער האשפות לנקודת מעבר חיונית, ובנוסף

גישה מוגבלת. אדם צועד בשביל המשובש והתלול המוביל מהרובע היהודי לכותל המערבי לאורך החומה הדרומית. 1862
צילום: פרנסיס פרייט'

מי חרת מגן דוד על השער?

כשהסירו הבריטים את בית השער ב־1939 נחשפו בחזית שער האשפות עיטורים שונים ובהם גם מגן דוד. דגם גאומטרי זה היה עיטור מקובל ונפוץ מאוד בבנייה העות'מאנית והמוסלמית בכלל עד המאה ה־18. אחרי מלחמת השחרור זיהו אותו הירדנים כסמל יהודי והשחיתו אותו ככל יכולתם, אך עדיין אפשר להבחין בו מתחת לכתובת התורכית שעל השער

הם גם השקיעו מאמץ בטיפוח האזור. ערמות האשפה והפסולת סולקו, ובמקומן נשתלו שיחי צבר רבים שנועדו למנוע הצטברות חוזרת של אשפה. שיחי הצבר השתרעו על פני הוואדי משער האשפות עד שכונת המוגרבים. שביל עפר בין השיחים התווה את הדרך לבאים מהשער, וממנו אפשר היה להמשיך אל תוך העיר. במפת סקר של חיל ההנדסה הבריטי שנערכה על ידי צ'ארלס וילסון ב־1865 מופיע בית השער ועליו מצוין שמו הערבי 'באב אל מגרביה', כלומר 'שער המוגרבים', ומתחתיו בקטן שמו באנגלית – Dung Gate. הסביבה כולה נטולת מבנים אבל הסברים נראים היטב, כולל שביל העפר העובר ביניהם.

הגישה משער האשפות אל הרובע היהודי הייתה מורכבת יותר, שכן ממערב לשיחי הצבר, משמאל לשער, התרומם המצוק הגבוה הקיים שם עד היום, מצוק שבגללו הרובע היהודי נמצא במפלס הגבוה בעשרות מטרים מהוואדי. קו המצוק מסומן במפת הסקר הבריטי בקו עבה המקווקו בצבע כחול. הגישה אל הרובע היהודי משער האשפות התאפשרה אפוא בתקופה העות'מאנית באחת משתי דרכים: דרך הסברים אל שכונת המוגרבים, ומשם דרך השוק אל הרובע היהודי; או בשביל עפר תלול, צר ומשובש מאוד שעבר מדרום לבתי הרובע לאורך החומה. בצילום משנת 1862 נראה אדם צועד בשביל הזה וסביבו ניכרת העזובה.

מעבר סטרילי

פני השטח לא השתנו במשך עשרות שנים, עד שבימי המנדט הבריטי התחולל מהפך דרמטי באזור שער האשפות. הטריגר היה סכסוך שפרץ בזמן מאורעות תרפ"ט בין יהודים למוסלמים באשר לבעלות על הכותל המערבי. עד אז נהגו היהודים לרדת מהרובע היהודי לכותל בעיקר דרך השוק ובין סמטאות שכונת המוגרבים, אך בעקבות התסיסה הגדולה, גילויי העוינות וההתנכלויות הייתה בדרך זו סכנת נפשות של ממש. עם פרוץ המאורעות בתרצ"ו הפכה הירידה לכותל דרך השוק בלתי אפשרית לגמרי והבריטים נדרשו לספק דרך חלופית בטוחה. הפתרון נמצא ביצירת מעבר מסודר מהרובע היהודי לאורך החומה הדרומית עד שער האשפות, וממנו במעלה הוואדי אל הכותל. הבריטים השקיעו משאבים

שער האשפות נפתח בנקודה הנמוכה ביותר בחומה כפשפש צר – פחות ממטר וחצי רוחבו – ללא בית שער וללא מערך הגנה מיוחד

רבים ביצירת תשתיות מודרניות בכל מרחב שער האשפות כדי לאפשר את התנועה הרבה שתתקן לאזור. שביל העפר התלול והמשובש מדרום לרובע היהודי הוחלף בגרם מדרגות כביר שנמתח לאורך החומה ויצר גישה ישירה אל הוואדי, ודרך העפר שעברה בין שיחי הצבר הומרה בדרך רחבה ומרוצפת. כדי לצמצם כל

לא ברור מתי החלה הסביבה המטונפת להשפיע על שם השער והביאה לכינויו בשם שער האשפות, אך ידוע כי שם זה לא היה מקובל בפי המוסלמים המקומיים שקראו לו 'שער המוגרבים'

וסמטאות מיושבות ערבים, לא הייתה עוד בטוחה כל צורכה. בסוף הדרך, בקרבת הכותל, משער האשפה עד הכותל, נמצא שטח נטוע עצי צבר, שיח דוקרני נוח ללסטים להסתתר מאחוריו. בשטח הזה עומדים גם צריפים דלים של פח ושל עץ ובהם גרים ערבים, ומלבד הלכלוך והזוהמה היה בהם גם משום סכנה לביטחון. לכן החליטה הממשלה להסיר את הצריפים האלה ולנקות את כל השטח. השבוע הוחל כבר בפינוי המקום. לשם כך פתחו גם את שער האשפות, שהיה סגור עד עכשיו, והערבים גרי הסביבה

מגע בין האוכלוסיות סגרו הבריטים את שער האשפות למעבר, וכך הפכה הדרך היורדת מדרום לרובע היהודי וממשיכה בשביל העולה משער האשפות עד לכותל המערבי למעבר סטרילי שיועד ליהודים בלבד.

בדיעבד התברר כי המעבר לא היה סטרילי כמו שקיוו, כפי שעולה מדיווח בעיתון 'הצפה' תחת כותרת המשנה "בדרך לכותל המערבי":

הדרך החדשה לכותל המערבי, שנעשתה בעיקר לשם ביטחון, כדי שהמתפללים היהודים לא יצטרכו לעבור דרך רחובות

השער שליד שער האשפות

בחפירות שנערכו לאחר מלחמת ששת הימים נחשף ליד שער האשפות מגדל שמירה מוסלמי מהמאה ה-13. המגדל נקבר בחלקו מתחת לחומה העות'מאנית שנבנתה במאה ה-16 וחלק ממנו אף משמש מסד לחומה. במסגרת פיתוח האזור בשנות השמונים שולב המגדל במערך הכניסה והיציאה מהעיר העתיקה, וכך הפך שער המגדל לשער התשיעי בחומה

צילום: James Emery

שער המוגרבים או שער האשפות? במפת סקר של חיל ההנדסה הבריטי שערך צ'ארלס וילסון ב־1865 מצוין בית השער

שיחי הצבר לאורך השביל המוביל מאזור שער האשפות לכיוון שכונת המוגרבים. שלהי המאה ה־19 מאוסף ספריית הקונגרס

תולדות שער האשפות וסביבתו

תקופת שיבת ציון
אזור השלכת פסולת שיצאה
מבית המקדש

התקופה הביזנטית
אזור פסולת סמוך להר הבית שייתכן כי
כוסה אז באשפה

התקופה הצלבנית
בתי מלאכה של בורסקאים, מזבלה
ובית מטבחים

התקופה האיובית
הקמת שכונת המוגרבים. השטח
מלוכלך ונטוש

המאה ה־16
בניית החומה והקמת שער האשפות
שהיה סגור רוב הזמן

1865
פתיחת השער באופן קבוע ובניית בית
השער החיצוני

1936
סגירת השער למעבר בעקבות
המאורעות

1939
פתיחת השער מחדש והסרת בית
השער החיצוני

1952
הרחבת השער על ידי הירדנים

1980
שיפוץ השער על ידי עיריית ירושלים

**הבריטים השקיעו משאבים
רבים ביצירת תשתיות מודרניות
בכל מרחב שער האשפות כדי
לאפשר את התנועה הרבה
שתתנקז לאזור**

הזאת עוברים לגור בכפר השילוח ("מן
החיים בירושלים", 'הצפה', כ' בסיון תרצ"ח,
19.6.1938, עמ' 3).

פתיחת השער הייתה זמנית בלבד, והוא נסגר
שוב לאחר עקירת שיחי הצבר לאורך הדרך
העולה לכותל וסילוק התושבים הערבים
מהשטח. את הדרך המשופצת תחמה משני
צדדיה גדר שהפרידה בין ההולכים בה לבין
השטחים הריקים שסביבה. הגישה אל הכותל
בדרך זו עברה רק בסמטאות בודדות של
שכונת המוגרבים, ואז הגיעו הבאים לכותל
לסמטה הצרה המפורסמת שנמתחה לאורכו.
בימים הקשים של המאורעות ובימי מתח
ותסיסה נעשתה הגישה אל הכותל אך ורק
בדרך זו, והיא לוותה בשמירה של חיילים
בריטים.

מכשפש לשער

שער האשפות נותר סגור עד תום המאורעות
בתרצ"ט, ואז נפתח מחדש והפך לנקודת כניסה
עמוסה מאוד ששימשה הן את תושבי סילוואן
שרצו להיכנס לעיר והן את היהודים שהלכו
לכותל מהשכונות החדשות שמחוץ לחומה. זרם
המבקרים המתגבר יצר עומס עצום על השער
הקטן, ולבריטים לא נותרה ברירה אלא לסלק את
מגדל השער שהודבק אליו מבחוץ במאה ה־19
כדי לזרז את התנועה. לראשונה לאחר כמעט
מאה שנה נראה שוב הפשפש על עיטוריו לעיני
הנכנסים לעיר. בצילום מ־1940 נראה השער
החשוף ללא בית השער ולראשו קשת מסוגגנת
שמעליה תבליט פרח רוזטה מאבן.
הבריטים לא העזו לגעת בשער העות'מאני
עצמו, אך לירדנים שכבשו את העיר העתיקה
במלחמת השחרור היה הרבה פחות כבוד לערכו

שער האשפות

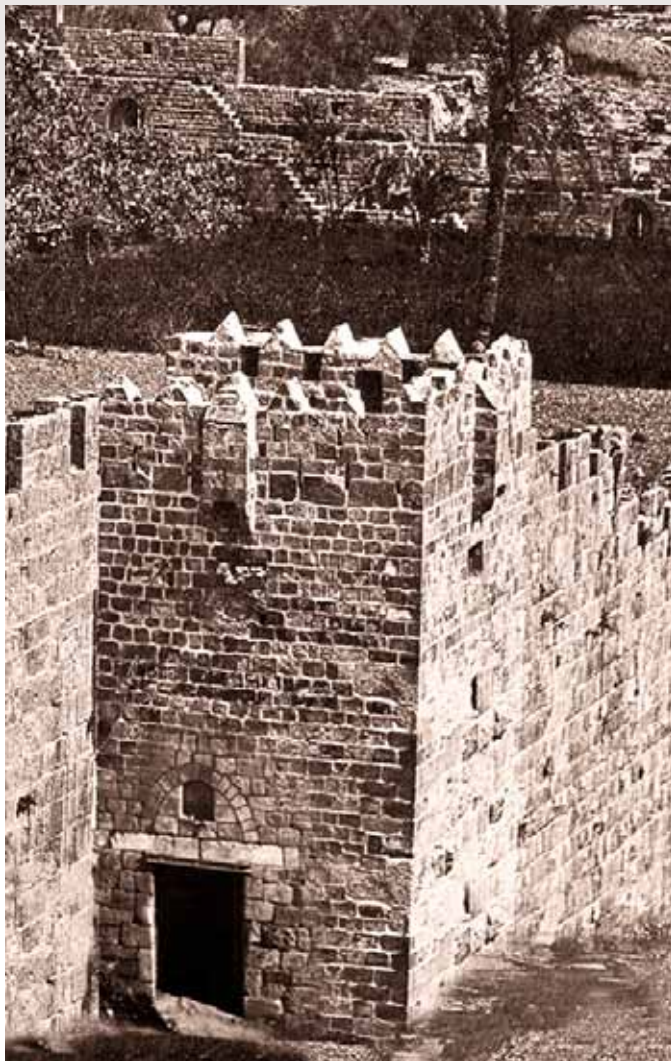
דרך ראויה. המדרגות שבנו
הבריטים בשנות השלושים
של המאה העשרים הפכו
את המעבר מהרובע היהודי
לכותל נעים ונוח. במבנה
הגדול מימין שכנה ישיבת
פורת יוסף

מאוסף ספריית הקונגרס

מרחב סטרלי. בשלהי
תקופת המנדט הבריטי
עברה דרך ליהודים בלבד
מהרובע היהודי לשער
האשפות וממנו לכותל
המערבי דרך שכונת
המוגרבנים. שיחי הצבר
נעקרו כדי שלא ישמשו
מסתור לפורעים

צילום: צבי אורון

גלגוליו של שער. מימין לשמאל: השער המקורי; בית השער העות'מאני; השער לאחר הרחבתו והעמקתו על ידי הירדנים; השער המורחב והמרוחק כיום

לשכונת המוגרבים הוסרה אף היא ופינתה את מקומה לכביש אספלט. מעל כל הפיתוח הזה עמדו במשך 19 שנות השלטון הירדני הבתים ההרוסים של הרובע היהודי כמצבות אילמות על המצוק שמעל לוואדי, ושיבת פורת יוסף שפוצצה כמעט עד היסוד בלטה בחורבנה. אחרי איחוד ירושלים במלחמת ששת הימים עמלה מדינת ישראל על ארגון מחודש של מרחב שער האשפות והכותל המערבי כדי להכשיר את המקום לקליטת אלפי מבקרים. הכביש הירדני הפנימי הורחב ונסלל מחדש; גרם מדרגות חדש הותקן לרוחב המצוק מהרובע היהודי אל הוואדי, והוא משמש עד היום מעבר מרכזי לכותל עבור הולכי רגל; שכונת המוגרבים הוסרה לגמרי והפכה לרחבת תפילה גדולה. רק שער האשפות נותר כפי שהוא, רבוע וכעור.

ההיסטורי והארכאולוגי. ב-1952 הם הרחיבו את הדרך משני צדי השער והגדילו והעמיקו את הפשפש הצר כך שיתאים למעבר המכוניות הצבאיות לעמדות במגדל דוד ולאורך החומות. השינוי הדרמטי הפך את שער האשפות מפשפש עות'מאני נמוך, חניני וצנוע לפתח רבוע, רחב ונטול חן בעל משקוף עליון העשוי קורת בטון כעורה. המזכרת היחידה שנותרה מהשער המקורי הייתה הקשת הצרה שלראשו ומעליה פרח הרוזטה. כביש אספלט חדש נסלל באותם ימים לפני מן החומה בין שער האשפות לשער יפו, ולכבודו פירקו הירדנים את גרם המדרגות הכביר שבנו הבריטים לאורך החומה הדרומית. זהו הכביש המשמש עד היום את הבאים משער יפו דרך הרובע הארמני והרובע היהודי עד הכותל. הדרך המרוצפת והמדורגת שהסדירו הבריטים בין שער האשפות

הבריטים השקיעו משאבים רבים ביצירת תשתיות מודרניות בכל מרחב שער האשפות כדי לאפשר את התנועה הרבה שתתקז לאזור

עד כמה השער המקורי היה צר בהשוואה לשער הנוכחי.

תהפוכות רבות עבר שער האשפות מיום היווסדו ועד ימינו, אך שמו העגום ותלאותיו לא עמעמו את חשיבותו ההיסטורית ואת היותו השער הקרוב ביותר לכותל המערבי. ם

תמר הירדני

מורת דרך מוסמכת, מדריכה ביד יצחק בן-צבי, חוקרת ירושלים וסופרת ילדים

ב-1980, בעקבות צורך הולך וגובר להרחיב ולהגביה את שער האשפות כדי לאפשר מעבר של אוטובוסים מודרניים, החליטה עיריית ירושלים לנצל את ההזדמנות ולהעניק לשער האומלל מראה מרוכך ונעים יותר. האדריכלים שלמה אהרונסון וארתור קוצ'ר הרחיבו את מפתח השער לרוחב ארבעה מטרים וחצי והסתירו את שולי קורת הבטון הירדנית באבני קירטון צהבהבות שיצרו פינות רכות ועגולות יותר. קשת האבן העות'מאנית המקורית ופרח הרוזטה נותרו מעל השער, והם מעידים עד היום